

АЛИШОВА И. К.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
АЛИШОВА И.К.
КНУ имени Ж.Баласагына
ALISHOVA IZ.K
KNU J.Balasagyn

З.КАРАЕВАНЫН «ЖООМАРТКА» ДЕГЕН ЫРЫНА КОНЦЕПТУАЛДУУ ТАЛДОО

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПЕСНИ З. КАРАЕВОЙ «ДЖООМАРТКА»

CONCEPTUAL ANALYSIS OF Z. KARAEVA'S SONG "JOOMARTKA"

Аннотация: Илимий макаланын максаты кыргыз жана англис тилдеринин салыштырмалуу дүйнөсүнүн тилдик картинасынын өзгөчөлүгүн, жалпы жана ар түрдүү улуттук-маданий өзгөчөлүктөрүн аныктоо, ошондой эле З.Кареева —Жоомарт поэмасынын лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн аныктоо, дүйнөнүн сүрөтүндөгү ыр термининин өзгөчөлүгүн кыргыз жана англис тилдеринде аныктоо болуп саналат.

Аннотация: Целью научной статьи является выявление специфики языковой картины мира сопоставимых языков кыргызского и английского, общего и разного, национально-культурных особенностей, а также выявление лингвокультурологических особенностей стихотворения З.Кареевой Джоомарту, выявление специфики термина стихотворения на картинке мира на кыргызском и английском языках.

Annotation: The purpose of the scientific article is to identify the specifics in the picture of the world the comparable languages of Kyrgyz and English, common and different, national and cultural characteristics, as well as to identify the linguoculturological features of Z.Karaeva's poem to Joomart, to reveal the specifics of the poem's term on picture of the world in Kyrgyz and English languages.

Негизги сөздөр: дүйнөнүн тилдик картинасы, фразеология, маданият, гносеологиялык мамиле, чечмелөө, менталитет, антропоцентризм, лингвистикалык универсализм, символ, улуттук мүнөз.

Ключевые слова: языковая картина мира, фразеология, культура, гносеологический подход, интерпретация, менталитет, антропоцентризм, лингвистическая универсалия, символ, национальный характер.

Keywords: phraseological world view, phraseology, culture, epistemological approach, interpretation, mentality, anthropocentrism, linguistic universal, symbol, national character.

Кандай гана объективдүү чындыкты албайлы, ал коомдук тажрыйбалардан улам аң - сезимге кабылданат жана моделдештирилет. Улуттун дүйнө кабылдоосунун өзгөчөлүгү, табият мыйзамдарынын алар тарабынан өздөштүрүлүшү, жашоо образы, тарыхы, маданияты тил аркылуу берилип, тил аркылуу муундан-муунга мурас катары сакталып келет. Сөздүн лексика-семантикалык структурасында элдин бир нечелеген кылымдык тарыхындагы белги - касиеттер тууралуу мазмундуу маалыматтар камтылган. Алар улуттук аң -сезимдин, дүйнө таанымдын негизинде көптөгөн билимдердин —өзөгүн

катары кызмат аткараса, —тнйнгднг сөздөр|| же —маданий концептер|| катары каралат. Адамдын элестеелерннг негизинде жаралган, анын аң-сезиминен өткөн тншннгктөр аркылуу днйнгннг тилдик снрөтннгн (ДТС) бирдиги концептерди изилдөө илимий – теориялык жактан кызыгууну жаратат. Концепт - днйнгннг тилдик снрөтннгн базалык элементи.

ДТСны изилдөөдө биз практикалык ыкма катары герман тилдерин изилдеген Карасик В.И., Пименова М.В., Кубрякова Е.И, сыяктуу тилчилердин принциптерин колдонобуз. В.И.Карасик концепти кенен мааниде карап аны маданий, коллективдин менталдык өзгөчөлнктөрн катары карап бир маданияттан экинчи маданияттан өзгөчөлннгннг бар экендигин көрсөтөт. [Карасик, 2004:27]Бул лингвомаданий концепт улуттун тажрыйбасынан келип чыгат. Кээде концепт образ катары дагы жаралат дагы адамдын аң -сезими пайда болуу менен абстраксыяланып кетет. (мындан триада келип чыгат: тншннгк, образ, символ). Маданий концептер экинчи моделдештирннг системанын белгилери болуп саналат, анда улуттук концептердин өзгөчөлнктөрн белгиленет. Карасиктин классификациясы боюнча концептер универсалдуу жалпы адамзатка тиешелннг болгон этникалык өзгөчөлнкке, социалдык өзгөчөлнктөргө, жеке өзгөчөлнктөргө ээ болгон концептерге бөлөт.

Эң негизи болуп, концептерди изилдөөдө концептуалдык анализ жасоо эсептелинет. Концептуалдык талдоонун максаты ошол концептин маңызын тншннгн жана алардын натыйжаларын тил аркылуу жазып берннг. Концептуалдык талдоо Р.М.Фрункинанын айтуусу боюнча жогоруда айтылган авторлордун бирдиктннг ою жок.

Концептуалдык талдоонун ыкмасын тншннгн ошол концептин структурасын тншннгннгө байланыштуу болот. Ал эми концептерди структуралаштыруу Н.К.Ряцова сөздннг маңызынын инварианты катары карайт, ал эми концепт өзннг даана жана так структурага ээ. Концептуалдык талдоо субъективдннг аныктоолорго эксперимент жасоо.

ДТСны изилдөөдө азыркы мезгилде заманбап тил илиминде негизги изилдөө концептерге багытталган. Мындай изилдөөлөр филологдор, лингвистер, когнитологдор активдннг изилденннгдө. Тилдеги жалпы мыйзам ченемдннглнктөр аң-сезим менен маданияттын өзгөчөлнктөрнн эске алып когнитивдик лингвистиканы психология менен, культурология, философия менен байланыштырып изилдөө концептердин жардамы менен тнзлөт. Тилдеги семантикалык анализ сөздннг маанисин тншннгнрө алса, концептуалдык ыкма ДТСны көрсөтө алат, б.а. сөздөгннг айтылбай калган көмнскөдө калган маанилерин ой тутум менен байланыштырып бере алат. [Алишова М., 2019: 22] Буга мисалы З.Д.Попованын, И.А.Стерниндин эмгектерин айтууга болот. Бул илимий макалабызды иликтөөдө контекстуалдык ыкманы колдонобуз.

Концептуалдык метод Амосов Н.Н тарабынан фразеологиялык каражаттардын негизинде изилдеп [Нарынбаева, 2016:125] сөздөрдннг жана сөз айкаштарынын өз ара аракеттенннгсннгн негизинде алардын динамикалык касиеттерин көрсөткөндннг дадилденет. Мындай ыкманы ДТСны изилдөөдө пайдалануу алардын бири бирине байланыштуу экендигин көрсөтөт да концептуалдык ыкма деп аталат.

Концептуалдык каражаттарга логикалык анализ жасоо ыкмасы Ю.С.Степанов тарабынан констант катары каралып маданият менен бирге изилденет. Анын айтуусунда концепт бир нече катмарлардан турган тнзлннг катары кабыл алынат. Биринчиден концепти тнздөн - тнз маанисин табуу, бул андагы этимологиялык мааниси менен

байланышта болот. Экинчиден, концептин айтылбай, көрүнбөй жаткан маанилерин изилдөө. Мындай шартта биз жаңы маанилерин таба алабыз жана адамдардын эс тутумундагы жаңы маалыматтарды алып чыгабыз.

А.Вежбицкая (1997-1999) өзүнүн методикасында концептерди көрсөткөн ачык сөздөрдү изилдөөнү талап кылат, андан сырткары ошол концепти көрсөткөн сөздөр канчалык деңгээлде жыш колдонууларын эске алууну айтат. А.Вежбицкая конкреттүү лексиканын негизинде концептерди изилдөөгө болот деген ойду айтуу менен концептуалдуу анализди ачык сөздөр менен иштетүүнү сунуштаган. Мисалы, фреймдик семантика аркылуу (ыкма) ар бир сөздүн аркасында кандай айтылбаган, көрүнбөгөн маани турарын аныктоого болот деген. [А.Вежбицкая, 2001:157]

Айта кетчү нерсе, З.Караева илимпоз эле эмес чыгармачыл адам. Биздин макалынын практикалык предмети болуп З.Караеванын «Жоомартка» деген төрт сап ыры эсептелинет. Төрт сап ыр менен Жоомарттын бөтөндөй жашоо образын ырларынын кереметинин элестетесиң. Эмоцияга жыш, экспрессивдуулук жогору, стилдик ыраатуулук жеткириле сүрөттөлгөн. Акын болбосо да тилдин теориясын мыкты билгендиги, бул кишини жакындан тааныгандыгы, котормочулук ишмердиги кеңири маалыматтарды камтыды болуш керек.

Жоомартка

Ырларыңыз кымыз менен гүл жыттанат, Арым
суусун жуткандай чаңкоон канат. Чолпон-Ата
тоолорунун нотасындай, Музыкасы тээ бийиктен
обон салат. [З.Караева, 2011:6]

To Joomart

Your verses taste of kumus and flower

You enjoy as if you drink from Arum

river

You see music tone of a Cholpon –Ata mountains

The melody is heard with the highest power. [Z.Karaeva, 2011:6]. Жогорудагы ырга концептуалдык анализ берсек, андыктан «тоо», «кымыз» концептерин негизги база катары карасак, Кыргыз өлкөсү – физика-географиялык жайгашкан орду тоолуу Тянь-Шань, Ала-Тоо кырка тоолорунда жайгашкан. Чындыгында жайын кышы ак мөңгүнүн Ала-Тоо бизди коргоп тургандай. Тоо этектеп мал жайытуу жайлоосу, ызыл суулары, жашыл токою, көз жоосун алган табияты эзелтен ата-бабаларыбыз мекендеп келген. Кыргыздын тоолор – ыйык мекени ошондуктан кыргыздар тоолорго ызыл мамиле жасашат. «Тоо» концепти адам баласын сүрөттөөдө тоого салыштырып колдонгон фразеологиялык бирдиктерди көп жолуктурабыз. Мисалы: Тоодой бийик – улуугун, тоо жамынып – тоого жашынып, далдаланып, байырлап, тоону томкоруп – иштин майын чыгарып иштөө, колунан кандай гана иш келбесин бөткөрүп салуу. Жоомарттын ырлары Чолпон Ата тоолорунан, шаңшып бизге обондуу ырлар сыяктуу жаңырып тураарын автор элестүү чагылдырган. Ал эми котормодо «Чолпон-Ата тоолорунун нотасындай,

Музыкасы тээ бийиктен обон салат.» деген эки сап «You see music tone of a Cholpon –Ata mountains, The melody is heard with the highest power» котормочунун чеберчилигинин натыйжасында адекваттуу берилген.

Кымыз - бул кыргыздардын улуттук суусундугу. «Кымыз»- концептисинин тилдеги маанисин ачып берүү максатында кыргыз тилиндеги паремияларга талдоо

жнргнзннгѣ болот. Аталган концептке байланыштуу паремия —Кымызды суусаганга бер, кызды сураганга бер|| кымыз суусундук кандыруучу касиетке ээ, кыздын колун сураганга бер маанисинде айтылган. Бал кымыз, саамал, кымызды бышуу, бышкан кымыз, ж.б.у.с. Кымыздын ѣзннѣ гана таандык ѣзгѣѣ жыты болот. Жайды, жайлоону элестетесин. —Ырларыңыз кымыз - Your verses taste of kumus улуттук реалдарды которууга мнмкнн болбогондуктан транслитерация ыкмасын колдонуу менен ырдын маанисин сактап калган.

Днйнѣннн тилдик снрѣтнн изилдѣѣдѣ кнннмднк турмушубуздагы кырда алдардан баштап кѣркѣм адабий прозалык чыгармалардан баштап, поэтикалык чыгармаларды пайдаланабыз. Натыйжада концептуалдык анализде биз эки багытты кѣрѣбнз. 1. Ар бир улуттун концептосферасын изилдѣѣ аркылуу алардын ѣзгѣѣлннгнн аныктоо. 2. Ошол эле улуттагы адамдардын менталитетин кѣрнн. Концептуалдык анализдин негизинде биз жалпы эле адамзатка тиешелнн болгон универсалдуу кѣрнннштн таба алабыз. Андан сырткары ар бир улутка тиешелнн болгон ѣзгѣѣлнктѣрнн кѣрннгѣ болот.

Днйнѣннн тилдик снрѣтнн иликтѣѣдѣ ошол жогоруда кѣрсѣтнлгѣн чыгармалар, концептуалдык категориялар аркылуу ишке ашат жана андагы ар маданияттын ѣзгѣѣлнктѣрнн кѣрсѣтѣ алат.

Колдонулган адабияттар:

- Алишова М.К. Днйнѣннн тилдик снрѣтн жана котормо.-Б.:2019-330б.
- Вежбицкая, А. Понимание культур через посредство ключевых слов [Текст] / А. Вежбицкая.
– М.: Яз. славян. культуры, 2001. – 288 с.
- Караева, З.К. Перевод и семиотика: Многоязычное бытие эпоса «Манас» и теоретико - методологические проблемы переводоведения [Текст]: моногр. / З.К. Караева. – Бишкек: [б.и.], 2006. – 332 с.
- Карасик, В.И. Базовые характеристики лингвокультурных концептов. Антология концептов [Текст] в 2т.\-Т.1, Волгоград, 2004.
- Кубрякова, Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира [Текст] / Е.С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 141-172.
- Нарынбаева Б.Б. Фразеологическая картина мира французского и кыргызского языков [Текст] / Б.Б.Нарынбаева. – Бишкек, 2016.- 389с.
- Степанов Ю.С. В мире семиотики. - Вступление к. сб. «Семиотика».- М., 1983.
- Пименова, М. В. Языковая картина мира [Текст]: учеб. пособие / М.В. Пименова. – 3-е изд., доп. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. – 112 с.